

Tari Lujza
Gitár és „tambura” –
A „hangzó művészet” Arany János életművében

Arany és a zene kapcsolatának vizsgálata Kodály nyomában

Arany János népdalgyűjteményének megjelenése (1952) után Szabolcsi Bence tette fel azt a kérdést: „Mit tudunk meg ebből a gyűjteményből Arany Jánosról? Mit tudunk meg a klasszikus magyar költészetéről? És mit a korabeli magyar zenéről?”¹ A Kodály Zoltán és Gyulai Ágost által hatalmas felkészültséggel, rendkívüli igényességgel és „szigorúsággal”² elkészített kiadvány³ újszerűségét, fontosságát hangsúlyozva Szabolcsi az általa fel-tett kérdésre „leghitelesebb kalauzunk”-ként a költőhöz fordult, akinek Szemere Pálhoz 1860-ban írt sorait idézte. Ebben Arany arról vall, hogy benne a versek a népdalhang, sőt régi népdalhang ritmusára, dallamára kezdenek formálódni, s lírai versei közt azokat tartja „sikerültebbnek”, melyek dallama előbb bukkant föl benne, mint maga a gondolat.⁴ Arany költői életművének kutatói nem ok nélkül jelentik ki, hogy olyan mélyen gyökerezett benne a népi dallamvilág, a nyelv és a zene ritmusa, hogy a falusi környezetből már évtizedek óta kiszakadva élő költő számára nem jelentett nehézséget lekottázni az emlékezetében fiatalokból – és mint a „gyermek réják” igazolják – a gyermekkorából meg-örződött dalokat.

Érthető hát, hogy Arany Jánosnak a zenével való kapcsolatát a legtöbb tanulmány elsősorban a népdalgyűjtemény felől közelíti meg, továbbá a költő verstani tanulmányai, nyilatkozatai nyomán a szóköltészet és a zene összefüggésében tárgyalja.⁵ A népzene-tudomány oldaláról ma is indokolt Arany és a zene kapcsolatának újabb vizsgálata, mert az e témát tárgyaló tanulmányok egy része még a II. világháború előtt íródott és került kiadásra,⁶ főleg pedig indokolt azért, mert több mint fél évszázada jelent meg Kodály Zoltán és Gyulai Ágost Arany népdalgyűjteményét bemutató munkája is. Az Aranyt

¹ Szabolcsi 1972: 172.

² Uo. 178.

³ Gyulai 1952: 15. és Arany 1952. Utóbbi mű reprint kiadása, Kodálynak saját kötetébe tett utólagos, pontosító, kiegészítő jegyzeteivel: Arany 2011. A továbbiakban, ha Kodálynak nincs külön jegyzete, az első kiadásra hivatkozunk.

⁴ Szabolcsi 1972: 172–173. A szóban forgó levél: Arany János Szemere Pálhoz, Nagykőrös, 1860. április 14. Arany 2004: 389–391.

⁵ Így például Szabolcsi 1972; Sárosi 1980; Dezső 2008.

⁶ Lásd például Sonkoly 1940.

tisztelő,⁷ versét megzenésítő⁸ Kodály tanulmánya elévülhetetlen, s 2011 óta kiegészítéseit is ismerhetjük, azonban érthető módon egyik kötet sem tükrözi a népzene tudomány (és a közköltészeti kutatás) 1952 óta elért eredményeit. Ezek mind az új kéziratok forrásai, mind a népzenei gyűjtések oldaláról tovább szélesítik az Arany dallamismeretét, feljegyzéseinek pontosságára vonatkozó ismereteinket. Az újabb adatok a dalok tágabb, feltételezhető hazai és részben európai népi-közköltészeti használatára is következtetni engednek, egyes német zenei mintájú „társas dalok” valamint „Deutsche Tänze”, „Dütsch Tänzen” jellegű hangszeres zenei kapcsolatára is rávilágítanak. Esetenként kirajzolják a német dalok dallamtípus és -stílus hátterét, melyhez az utóbbi időben a német nyelvű népzenei forráskiadások megszáporodása is segítséget nyújtott.⁹

Jelen munkánkban nem célunk, hogy az Arany által feljegyzett dallamokkal összefüggésben bemutassunk néhányat az új adatok közül, alátámasztva azok szorosan vett népi- (elsősorban paraszti), illetve szélesebb körű közköltészeti használatát. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében készül egyrészt a gyűjtemény új, kritikai kiadása, másrészt a 18. század végétől a 19. század végéig keletkezett énekes és szöveges dalgyűjtemények, hangszeres gyűjtemények forrásainak ismertetése, a bennük foglalt dallamok változatainak összegyűjtése és bemutatása során már eddig is számos Arany által lektorált dallamhoz adtunk közre új adatokat.¹⁰

Arany dallamválogatását, miként kottaismerettel rendelkező, iskolázott 19. századi kortársaiét, kettősség jellemzi: a falusi környezet több-kevesebb ismerete, valamint a parasztinál magasabb kulturáltságot jelentő, ám nem magasrendű műzenei ismeret. A kettősség megmutatkozik a falusi és városi szóbeli hagyományból megismert egyéni dalismereten, a dalok (szövegének és/vagy dallamának) feljegyzésében, továbbá az egyéni dalköltésben, valamint a megőrzés, átadás fontosságának felismerésében. Aranyt azonban további tulajdonságok is kiemelik korának dalfeljegyzői, zene iránt érdeklődő kortársai közül. Születésének 200. évfordulója alkalmából elsősorban azokra az öt jellemző vonásokra fordítjuk figyelmünket, melyekről a zenéhez való kapcsolatát tárgyaló irodalomban eddig kevés szó esett, különös tekintettel Arany népzenei szemléletmódjára.

⁷ Lásd például Rudas 2004.

⁸ Lásd *Csalfa sugár* (1938) c. a capella, egyzenésű művét Kodály Zoltán, *Gyermek- és nőikarok*. Bp., Zeneműkiadó, 1965. (kotta)

⁹ Arany János német eredetű dalcsoportjával kapcsolatban általában: Tari 1997: 500. *E zöld fának árnyékában* (Arany 2011: 35.) és német variánsköre: Tari 1997: 502; *Az ér mellett ült a gyermek* (Arany 2011: 18.), Tari 1997: 503. Lásd még Tari 2009; Tari 2015: 240–244.

¹⁰ Tari 1993. Továbbá Arany gyűjteményéből a következő dallamokhoz fűzhetünk új adatokat a felsorolt tanulmányokban: Arany 1952: 20, 32, 34, 39, 41–42, 52, 55, 62, 66, 69, 72, 78, 85, 87, 92, 96, 99. Arany 2011: 1, 6–8, 11, 13, 18, 23, 35. Tari 1990; Tari 1998; Tari 2005a; Tari 2005b; Tari 2009; Tari 2011; Tari 2012; Tari 2013; Tari 2014.

Az ének és a hangszerek Arany János életében

Arany Jánosnak a zenéhez való viszonyáról legelőször Bartalus István szólt a költő halála után a Kisfaludy Társaság 1883. január 31-i ülésén tartott előadásában. Aranynak az 1874 és 1882 áprilisa közt írt saját dalszerzeményeit ismertette, majd egy évvel később kiadta a dalokat és annak bevezetőjeként megjelentette írását. Mint írta, az a hír, hogy Arany a saját és mások verseire dallamokat szerzett „nagy meglepetést keltvén, ezóta mindenki vágyik ismerni és birni e dalokat, a nagy szellem utolsó érzeménnyel, melyeket életében nem akart nyilvánosságra hozni.”¹¹ Kodály Zoltán szintén vizsgálta e szerzeményeket, és a népdalgyűjtemény függelékeként újból közreadta azokat, de tisztán csak Arany dal-lamát, Bartalus zongorakísérete nélkül.¹²

Bartalus elismerően szólt Arany zenei tehetségéről: „Kimondhatjuk, hogy ha a viszonyok és körülmények kedvezően találkoznak, a nagy szóköltő szintoly nagy zene-költő, festész és szobrász lehetett volna. De akkor kezdetleges előzmények nélkül nem is lehetett szó a többi művészetek fejlesztéséről.”¹³ Beszámol arról is, hogy ő maga még az ötvenes évek elején ismerkedett meg a költővel Nagykőrösön.¹⁴ Arany „sem ekkor, se később Budapesten – a »[Szépirodalmi] Figyelő« a »Koszorú« szerkesztése folytán – egy szóval sem emlékezett arról, hogy valaha zenével foglalkozott.” – írta.¹⁵ Élete utolsó éve-iben azonban – lehetséges, hogy a hetvenes évek elején, amikor az egyik János napon öt köszöntő barátainak elmondta, hogy valaha tudott gitározni, majd azok egyike a követ-kező János napon meglepte egy gitárral¹⁶ – szívesen visszaemlékezett zenetanulása kezdeteire. „Többször, s legutoljára a közelebbi múlt nyáron is hallottam Aranyt kezdő tanulmányairól beszélni.” – olvashatjuk Bartalusnál.¹⁷ Zenei tanulmányainak részét képezte nemcsak a debreceni kollégiumban már gyakorolt – a korban divatozó – gitározás

¹¹ Bartalus 1884: 9.

¹² Kodály–Gyulai 1952: 183–189.

¹³ Uo. 10. A szobrászat, festészet iránti érdeklődéséről tanulóévei alatt lásd Dercze 1933: 12.

¹⁴ Bartalus nem részletezi megismerkedésük körülményeit. Gyulai Bartalusnak erre az írására hivatkozva úgy véli, kettejük „a magyar népdal szeretete hozta össze és tartotta együtt.” Gyulai 1952: 15. A Bartalus munkásságát bemutató Sz. Farkas Márta e kérdéssel utal Arany és Bartalus megismerkedésére: „Vajon a zongoraművész [Bartalus] hangversenykörútja során – 1852-ben Nagykőrösön – találkozott a költővel?” Sz. Farkas 1976: 46–47.

¹⁵ Bartalus 1884: 11–12.

¹⁶ Uo. 12.

¹⁷ Uo. 12.

és a kórusban való éneklés („átható discantján” énekelt a debreceni kántusban¹⁸), hanem a kisújszállási egy éves tanítóskodás alatti zongoratanulás is.¹⁹

Arany életrajzából általában kiemelik, hogy a zenetanulást autodidakta módon kezdte, úgy tanulta meg nemcsak a gitáron való játékot, hanem a kottaolvasást, írást és a zongorajátékot is. „Az ilyesmi nem volt ritka eset a debreceni református diákoknál” – írta Kodály,²⁰ támaszkodva Arany sógorának, Ercsey Sándornak a költőről írott munkájára. Ez a kor viszonyaira általában is jellemző volt, miként az is, hogy a 18–19. század fordulóján és részben a 19. század első felében főleg a református kollégiumok diákjai jutottak el bizonyos szintű zeneismeretig, noha a zenélésre vonatkozóan ezekben az iskolákban is szigorúak voltak a szabályok.²¹

Gyulai Ágost is emlékeztetett rá, hogy „Aranynak különben nagy hajlama volt a zenére már ifjúkorában.”²² – s idézi az önéletrajz-értékű *Bolond Istók* második énekének egy abbaghagyott, kitörölt strófájából a művészetekhez, zenéhez való vonzódást megörökítő sorokat, közte a vén tamburás rendszeres hallgatását.

A zene később saját családjában is otthonos. Jól mutatja ezt egy levél, melyben Gyulai Pált arra kéri, hogy vegyen fuvalát Laci fiának. „Szánd meg ezt az ifju embert, édes Palim, s küldj neki egy (4 billentyűs) fuvalát, begöngyölve jól – vagy is a kereskedővel begöngyölve...” – kéri Arany 1857-ben.²³ Gyulai, mint válaszában írta, a hangszervásárlásban nem mert önállóan dönteni, hanem a zenében jártas, akkoriban Budapesten működött Brassai Sámuel segítségét kérte a hangszer kiválasztásához. „Elmentem Brassaihoz s megkértem mint musikalís embert, hogy segítsen bajomban. Mint pusztán zongorász

¹⁸ Gergely 1957: 73.

¹⁹ Uo. 10–11. Mindezeket Kodály is idézi: Kodály 1952: 20. Az Arany centenáriumi követő évtizedekben megjelent tanulmányokban Arany fiatalkori zenei tanulmányairól, diákévei kollégiumi zenéléseiről is olvashatunk. Lásd például Dercze 1933: 4.

²⁰ Kodály 1952: 17. A hazai németek bizonyos szempontból előbbre jártak a zene tanításában, lásd Tari 2016.

²¹ Szabolcsi Bence a református kollégiumok iskolai zenélési tilalmi rendelkezéseit vizsgálva feltárta, hogy Debrecenben 1704-ben még megűjtják az 1657-es, zenéléssel kapcsolatban hozott tilalmat, de 1792-ben bizonyos korlátok közt már megengedik a muzsikálást. Pápán 1798-ban engedik meg a zenélést meghatározott napokon és órákban. Nagykőrösön a diákok többszöri kérelme nyomán 1803-ban tesznek engedményeket a zenélésre nézve, azzal, ha „a’ Deák nem alkalmatlankodik” vele. Sárospatakon, Fáy András visszaemlékezése szerint csak szerdán és szombat délután volt szabad zenélni fuvalán és zongorán. Szabolcsi 1930: 46–47. Nem elhanyagolható körülmény, hogy az 1828–32-es és 1844–46-os népdalgyűjtési akcióban részt vevők egy része (például Tompa Mihály és Kiss Dénes) e kollégiumok valamelyikében tanult.

²² Gyulai 1952: 17.

²³ Arany János Gyulai Pálhoz, 1857. február 1. Arany 2004: 10–11.

és brúgós [bőgős] ő sem merete magára vállalni...” Ő a Nemzeti Színház első fuvolását, Doppler Ferencet kérte meg a hangszer kiválasztására.²⁴ Arany hamarosan jelentheti Gyulainak, hogy „Laczi megkapta a fuvolát és fújja örömeiben.”²⁵

1927-ben Hubay Jenő szólt Arany zene iránti fogékonyságáról. 1927. május 8-án a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésén elhangzott előadásában többek közt a következőket mondta: „Nem lehet megfedkezni hazánk nagy költőjéről, Arany Jánosról sem, a Tudományos Akadémia lánglelkű örökös főtitkáráról, kinek három olyan művet köszönünk, melyekkel a magyar zenével foglalkozó zeneszerzőinknek a magyar versmérték és ritmus tekintetében irányt szabott. E művek címei: *A magyar nemzeti versidom*, *Népiességünk a költészetben*, *A magyar népdal az irodalomban*. Arany János maga is foglalkozott zenével, megtanult énekelni, gitározni és tamburázni. Alapos ismerője és gyűjtője volt régi népdalainknak, sőt maga is komponált dalokat, amelyek egynémelyike népszerűsége telt szert, mint pl. a »Kondorosi csárda mellett« című és »A szép vitéz katonának gyöngy arany-élete« című ropogós katonadal. Halhatatlan költőnk e működésével méltán érdemelte ki az egész magyar zenész-világ háláját.”²⁶

Itt egy kis kitérőt kell tennünk, mert megjegyzést kíván a tambura szó. Nincs arról adat, hogy a költő tamburázni is megtanult volna. Ha mégis tudott „tamburán” játszani, az nem a déli szláv népektől hozzánk került hosszú nyakú lant típusú hangszert jelentette, hanem a citerát.²⁷ Már Kodály 1916–17-es nagyszalontai gyűjtése igazolja, hogy a citera délföldi neve tambura.²⁸ Az idősebb alföldi citerások még az 1970-es évek népzene gyűjtései során is így nevezték hangszerüket, noha némelyikük citerán és prím tamburán is tudott játszani.²⁹ Arany a *Tamburás öregúr* című versében tehát

²⁴ Gyulai Pál Arany Jánoshoz, Pest, 1857. február 4. Arany 2004: 11. Gyulai 1857 végén Brassaival és Salamon Ferencel együtt meglátogatta Aranyt Nagykőrösön János napkor. Lásd Gyulai Pál Arany Jánoshoz, 1857. november utolsó hete. Arany 2004: 118.

²⁵ Arany János Gyulai Pálhoz, Nagykőrös, 1857. március 2. körül. Arany 2004: 32. Arany Ercsey Sándornak szóló levelében is ír fia fuvolázásáról: Arany János Ercsey Sándorhoz, Nagykőrös, 1857. március 12. Arany 2004: 38.

²⁶ Hubay 1927: 44–45.

²⁷ Sárosi 1967: 30. Dolgozatunk címében e névhasználat miatt került idézőjelbe a tambura.

²⁸ Kodály nagyszalontai gyűjtésekor a fonográffelvételre is így mondta be a citerán játszó Bagosi Lajos hangszerének nevét, Kodály pedig a felvételekről készített citera lejegyzésekre az „Előadta Bagosi Lajos 30 éves, tamburán” megjegyzést írta. Lásd: Tari 2001. Kodály nagyszalontai gyűjtését lásd még: Szalay–Rudasné Bajcsay 2001.

²⁹ Például a kisújszállási Gáspár Lajos. Tamburafelvételeit gyűjtötte Sárosi Bálint és Tari Lujza, 1974. augusztus, lásd MTA BTK Népzenei Archivum AP 9004-a-d2, Mg. 3150. Citerajátékából nyolc felvétel van kiadva: <http://www.zti.hu/Adatbazisok/db.zti.hu/publikaltnepzeneifelvelelek>

saját vidékének nevével illeti a hangszert.³⁰ Akik tudnak Arany gitározásáról, a gitárra asszociálnak, mások a tamburára. Arany versei tanúsítják, hogy az őt körülvevő falusi környezetnek nemcsak énekeit szívta magába, hanem a legapróbb hangkeltő eszközeit is. Tisztában volt azok nevével, használóival és a hangszerek szimbólumszerével. Jól tanúsítja ezt a *Vojtina levelei öccséhez II. levél*. Ebben a magas műveltségtől a 19. században már Magyarországon is távol álló, elmaradottságot jelképező dudán, annak név- és típusváltozatán, a csimpolyán valamint kanásztülkőn és dorombon kívül részben a vastag, de lágyszárú, friss zöld anyaguknál fogva rövid élettartamú, gyerekjátékként használt egyszerű aerofon hangszereket nevezi meg helyi nevükkel: tökszár, hagymabördő, fűzfásíp, bürök, madárkelepce (madárhangot utánzó egyszerű síp, például levélsíp). A versben a tollsíp, „lyukas kulcs, mely süvít” (egyszerű síp, gyerekjáték), cirok-hegedű (egyszerű idiofon hangszer, gyerekjáték), repedt kolomp, és hasadt fazék (a két utóbbi zajkeltő eszközként gyerekjáték) mindegyike mint gyerekjáték, a magas költészetet szimbolizáló lant ellentétéként került a versbe.³¹

Noha Arany kortársaihoz képest tiszteletreméltóan magas szintre jutott a zenetanulásban, Bartalus jól látta, hogy harmóniai ismerete csekély volt, „de mint melodikus és rytmikus annál nagyobb. A rytmikából – mint a magyar verselésről írott értekezése is igazolja [feltehetően *A magyar nemzeti versidomról* (1856) c. tanulmányról van szó] – igen sok zenésznek leczkét adhatott volna.” – írta.³² Harmóniai ismeretének csekélysége azzal magyarázható, hogy a zenetanulásban önállóan nem jutott el a harmóniák rendszerének megismeréséig, ahová az egyszólamú zenekultúrából segítség nélkül nem juthatott el. (A többszólamúság egyik régies formája, a bordun-kíséret, legtovább és legerősebben a Dél-Alföldön maradt meg a duda, citera, tekerő használatával.³³ Harmóniai szempontból elsősorban ezek mintáit hozhatta magával.)

³⁰ A „kopogó hangszer” eszünkbe juttathatja a kísérőhúrok hangolatlanságát, a régi öregek harmóniára kevésbé fogékonyságát. Az öreg „veri” a tamburát, mely a népi citerajátékhoz kapcsolódó szókészletből való.

1919 körül jegyezte fel Kodály: „Zeneileg fejletlen ember nem is hallja a harmóniát, csak valami zúgást, ami azonban nem zavarja. De zavarja a zeneileg már félig műveltet, aki bizonyos sablonokat már ismer, megért, ami attól eltér, azon fennakad.” Kodály 1991: 66. Lásd még: Tari 2017.

³¹ A verseiben előforduló népi hangszerekről lásd Sárosi 1977.

³² Bartalus 1884: 12.

³³ „A magyar népzene egyszólamú (monodikus), ma javarészt vokális, a századfordulón még az egész nyelvtérületen, ma már csak ÉNy-on és DK-en elsődleges gyakorlatú zenekultúra.” Rajeczky 1981: 27.

A Figyelő és Koszorú zenei referense: Bartalus István Harc a zenei műveltségért

Arany lapszerkesztőként is tudott zenei leckéket adni. Mint ismert, Pestre költözése után lapot alapít, és néhány évig szerkeszti előbb a Szépirodalmi Figyelőt, majd a Koszorút. Lapjainak zenei referense elsősorban az Erdélyből 1851-ben Pestre került Bartalus István, aki rendszeresen tudósít a zenei eseményekről az újság Zene rovatában.³⁴ A széles látókörrel, naprakész tájékozottságról, a műzene kiváló ismeretéről, biztos ítélőkészségéről és jó ízléséről tanúskodó Bartalus az olykor csipkelődő, ironikus hangvételű koncertkritikákon³⁵ kívül műismertetéseket ad közre, tudósít a zenével tágabban összefüggő eseményekről. Azt gondolhatnánk, hogy főleg a lap nyert az 1860-as években zenei publicistaként is jó nevet szerzett, több más lap számára is író zongoraművész, kiváló zenekritikus, zenetörténész népzene gyűjtő Bartalusnak az Arany lapjához való csatlakozásával. Nem kétséges, hogy a lap nyert vele. Nem kevésbé fontos azonban az, hogy „a sokféle lap és folyóirat között a Koszorú, Arany János [...] hetilapja Bartalus emberi s írói fejlődésében egyképpen fontos szerepet játszott.”³⁶

Bartalus mindjárt a Koszorú első számának Zene rovatában cikket írt a zenei állapotokról. A Zenészeti Lapokat³⁷ ostromozza, melyben „a politikai és divatlapoknak zenére hivatlan zenereferensei tollat fognak, s [...] szórják, hintik a széptani szabályokat...” Jelzi, hogy minden lap kötelességének tartja zenei rovat nyitását, de azok „alapos zeneértők hiányában [...] ártanak.” „Ámbár a zene a társadalom minden rétegében erősen meggyökerezett, – a magyar mindeddig a zenészet gyermek korát éli, melyben a zenéről mindent össze-vissza lehet beszélni.” Megjegyzi azt is, hogy „Népzene költőink egy része ma is azon családásban él, hogy népzene költésre szükségtelen a tudomány [...]” „Féltudósok” „félszeg ismeretükkel [...] rontják, külföldiesítik magát a népzeneét [...] nép nyelvén beszélni annak, a ki megszűnt nép lenni [...]” A művelt zenész „alapos ismeret nélkül egy lépést sem mehet. – Sőt művelt zenésztől, ha nép számára ír, sokkal többet várunk, mint a néptől, a mennyiben a tiszta népiesen kívül minden tekintetben szabatosnak kell

³⁴ E helyen nem térünk ki a lapok szorosabban vett műzenei írásaira, például Bartalus Istvánnak Wagner művészetéről, a korabeli műzenei hangversenyekről, Nemzeti zenedei hangversenyekről szóló írásaira, kritikáira. A lapok Vegyes c. rovatában is vannak művészeti hírek, zenei tudósítások. Ezekben a tudósító nincs megnevezve, de az írások tartalmából, azok korábbi kritikákra, könyvekre stb. utalásaiból esetenként kiderül, hogy Bartalus István írta őket.

³⁵ „Talán nem tévedés, ha úgy véljük, hogy Bartalus kritikáinak hangváltása is Aranynak köszönhető.” – olvashatjuk az Arany lapjához került zenei munkatársról. Sz. Farkas 1976: 58.

³⁶ Sz. Farkas 1976: 46.

³⁷ Az id. Ábrányi Kornél által megalapított Zenészeti Lapok 1860 és 1876 között működött. Eleinte Bartalus és Mosonyi Mihály is munkatársa volt, de ők már 1861-ben kiváltak. A lapról, Bartalussal való konfliktusairól lásd Sz. Farkas 1976: 50–59.

lennie. Ezért a jó népzene-költő mindig elragadja és nemesíti a nép ízlését [...]”³⁸ Népies stílusban komponálgató „zeneköltők” pedig egyre többen működtek az 1860-as években, kiknek frissen megjelent műveit Arany lapjai is hirdették.

A Szépirodalmi Figyelő 1861-ben hirdeti: „Száz magyar népdal. Gyűjtötte és zongora kísérettel kiadta Füredi Mihály, a magyar nemzeti színház dalszínészeti tagja. Harmadik, olcsó kiadás. Emich Gusztáv tulajdona. Ára 5 ft.”³⁹ A Koszorú 1863-ban a következőt adja tudtul: „Megjelent (és kapható egyedül Demjén és Sebes könyvkereskedésében) »Negyven eredeti magyar dal« ily fő címmel: »Dalvirágok«, Simonffy Kálmántól. Több van ezek közt, mely már országszerte ismeretes s a nép ajkára is átment. Ajánljuk a zene és dalszerető közönségnek. Bolti ára 3 ft.”⁴⁰

E dalszerzőknek megvan a maguk rajongói tábora is. Közülük Frank Ignárról ír Bartalus 1865-ben, s megállapítja, hogy a szerzőnek általában nem tesz jót a rajongók mértéktelen dicsérete: „Frank Ignác néhány évvel ezelőtt egyszerre országos hírű lett, sőt néhol a külföldön is megfordult egy pár jobb tánczműve...” A műárosoknak „többet jövedelmezett Luiza csárdása, mint ha Magyarország művészei klasszikai művekkel tettek volna kísérelteteket...” Frank Pestre költözött, tanítani akar, „sőt már Podmaniczky báró aszódi bandáját a keze alá vette.” „Ajánlanám lelkes hazánkfiának, hogy ha lehet, ne czigány, hanem magyar bandát, azaz magyar ifjakat képezzen [...] van elég olyan magyar ajku, aki megköszöni, ha ezzel fogja a kenyerét kereshetni.”⁴¹

Szintén Bartalus írja a következőket, még 1863-ban: „A Zenészeti Lapok multheti [...] számában egy igen figyelemre méltó szöveg van Mosonyitól a zeneköltőhöz. Alig van nemzet ugymond, mely több (vers)költőt mutathatna fel, mint a magyar: hanem ezek dalolnak anélkül, hogy valaha énekelni hallanák saját dalaikat. Oka az ének-művészet elhanyagolása. A pusztá népdalok körén fejül ritkán emelkedik a zeneköltő. Nagyon igaz. A közelebbi időben költői részről elég törekvés nyilvánult a magyar nemzeti rhythmus nyomozására, utánképzésére, de a zeneköltőnél nem tapasztalánk hasonló buzgalmat, hogy a költő igyekezetét a zenében érvényesítsék, mihelyt a szorosan vett népdalon kívül, egyébről vala szó.”⁴²

³⁸ Bartalus 1863: 18–19.

³⁹ Szépirodalmi Figyelő. Aesthetikai, kritikai, szépirodalmi folyóirat, szerkeszti Arany János, kiadja Heckenast Gusztáv, 1861. szeptember 5. 44. szám, 403.

⁴⁰ Koszorú 1863. július 12. II. 2. szám, 47.

⁴¹ Bartalus István írása a Vegyes rovatban: Koszorú, 1865. január 15. I. félév 3. szám, 66. A Koszorú 1863. évi 9. száma végén az „Uj könyvek” közt külföldi műveket is felsorolnak, melyek közt két zenei tárgyú kiadvány van. „Clarinetten. Von August Lewald. Drei Bände Schaffhausen (Hurst) ... Ára 3 ¼ tallér.”, valamint „La musique en l’année 1862 on revue annuelle des théâtres lyriques et des concert et des événements remarquable appartenant à l’histoire de l’art musical par su studio Paris (Hetzel) [...] Ára 3 frank.” 1863. augusztus 23. 8. sz. 216.

⁴² Bartalus írása a Vegyes rovatban: Koszorú, 1863. február 8. I. 6. szám, 143.

A népieskedő költőkkel, zeneszerzőkkel szemben

Feltételezhetjük, hogy e véleménye megegyezett Aranyéval, aki a nála járt Toldy Ferenc biztatásáról beszámolva a versírással kapcsolatban jelentette ki Tompa Mihálynak 1857. június 26-án írt levelében: „Biztatott erősen: de én nem zengek többé a *parasztoknak*. – Sok ember azt hiszi, azért ír (az em) valaki népies verset hogy a parasztok gusztusát eltalálja.”⁴³

Arany Tompának egy 1858. augusztus 25-én írt levelében még határozottabban állást foglal a népieskedő költőkkel, zeneszerzőkkel szemben. E levélben rákérdez arra, válaszolt-e Tompa Szénfy Gusztávnak. Szénfy ugyanis 1858. július 7-én „hazafiúi kérelmet intézett Erdélyi Jánoshoz, Tompa Mihályhoz és Arany Jánoshoz; ebben a magyar zene rendszeréről kész tényként, a Zenekönyv összeállításáról azonban még mindig csak mint tervről nyilatkozott.”⁴⁴

Szénfy, mint írja „az academiának 1856^{ki} májusban tett ama ajánlatom melyszerint egy »Magyar zenekönyv« elkészítését ígértem, több – nemes gondolkozásu s érzésű – hazafiak által fölkaroltatott: – ezen hazafiak nagylelkű pártfogása következtében azon munkán már dolgozom, s az elkészülvén sajtó útján meg fog jelenni.” A munkának része „a Magyar zene rendszere”, melyhez verstani elemzést is szán, s ebben kéri a költők segítségét. Azt az áldozatot kéri tőlük, hogy megadott napon utazzanak föl Pestre, hogy személyesen megmutathassa művét, mely nagy terjedelmű, melynek „az ezen mű illustringójául szolgáló mellékletek is, mint: képletek, zöngelmek sat. százakra mennek” – azokat lemásolni és három példányban szétküldeni tetemes pénzt kívánna. Elnézésüket kéri, ha „tudatlanságból kétségbe vonom kellő jártasságukat a zenében – s így parányi személyemet az átnézés – s bírálatnál nélkülözhetlenné tartom.”⁴⁵ Arany a többiek tette függővé menetelét, főlegesen nem akarta magát nagy költségbe verni. Gyanította azonban, hogy Erdélyi sem, hacsak nem akad más dolga is Pesten. „Én írtam volt neki [Szénfynek]. [...] Irja meg tehát, mi választ kapott töletek, én bolondjába egyet sem lépek. De biz ő nem írt mindedig: gondolom szidja magában a poéták hazafiatlanságát, kik a nagy eszme körül nem akarnak bábáskodni. Pedig utoljára is az egész egy kovát sem ér: van már magyar rhythmus, vannak népdal schemák: az ember maga kifütyüli, hova kell hosszú, hova rövid szótag: s hajt rá csak egy is a cseperedő nemzedék közül? Hisz ezt következetesen kivinni, a zene kívánalmait pontosan megtartani, még nehezebb volna, mint a jambus, vagy trocheus, mely<ek>től a nagy reményű ifjak háta nem azért borsószik, mert idegen, mert

⁴³ Arany János Tompa Mihályhoz, Nagykorösi, 1857. június 26. Arany 2004: 71.

⁴⁴ Tallián 2015: 171.

⁴⁵ Szénfy Gusztáv Arany Jánoshoz, Nyíregyháza, 1858. július 7. Arany 2004: 213–214.

a mi zenénkkel össze nem vág, hanem: mert – *mérték!* Csak adnának olyan rhythmust verseiknek, mint például a tied: «Nyugszik a nap» vagy «Itthon vagytok»... lehetne azt osztán dalolni –, de mind úgy ír, mintha süket volna.”⁴⁶

Szénfy az akadémiának valóban írt már 1856-ban. Jelezte, hogy 1836 óta dolgozik a *Magyar Zenekönyvön*, mely az elméleti tudnivalókon kívül kb. 400 dallamot foglal magában. Bírálónak kirendelték Fogarasy Jánost, Brassai Sámuel és Mátray Gábort. Szénfy azonban nem küldte a művet, hanem újabb levelet írt, melyben jelezte, hogy mégsem tudja azt bírálatra benyújtani, helyette azonban megküldte „elmélkedését a jövő zenéjéről”, továbbá segínyt kért palóc és erdélyi gyűjtéseihez. A bírálók megállapították, hogy a munka számos új, de semmivel alá nem támasztott tételt tartalmaz, sok dolog bizalmatlanságot keltett bennük az írás alapján, ezért támogatásban sem kívánták részesíteni.⁴⁷ Szénfy ezen elutasítás után keresett pártfogást a költőknél, akik feltehetően nem tudtak az előzményekről, de felismerték a szerző komolytalanságát. Szénfy egyébként 1858. november 11-én kelt levelében Aranyynak *A magyar nemzeti versidomról* írt értekezésben említett két dal lekottázását kérte a költőtől, mert nem ismerte annak „zöngelmét (melodiáját).” Legyen „egyszerűen leírva, minden kíséret nélkül”, s küldje el azokat neki, mert „nem állhatom meg, hogy e két dalt meg ne ösmerjem – s közjóra föl ne használjam.”⁴⁸ Arany csak 1859. január 8-án válaszolt neki, és küldte el a kért kottákat.⁴⁹

A kor jeles zeneszerzői közül Erkelről, Lisztről, Mosonyiról több alkalommal szó van Arany lapjaiban. 1863-ban például Mosonyi „hat újonnan megjelent »népdalát«” ismertette Bartalus. Arany hatására, vagy attól függetlenül, de annak szellemében a következő megjegyzést fűzi hozzá: „A népnél a szó és dal egyszerre születvén, nem látunk a szavalattal ellenkező dallamot [...] Erkel hymnusa, s Egressy szózatja egyik szempontból sem állja ki a kritikát; mert egyik sem egyszerű, mindkettő vét a szavaltat ellen.” Meg is indokolja miért: „E két dal hangterjedelme által szintén elhagyta a népet, minek következtében születése óta csak a színpadok deszkáin otthonos, s a nép fülsértőleg kiáltani igen, de énekelni soha sem fogja.” Megjegyzi, hogy Mosonyi dalai ezekkel szemben „épek, egészségesek.”⁵⁰

⁴⁶ Arany János Tompa Mihályhoz, Nagykőrös, 1858. augusztus 25. Arany 2004: 222.

⁴⁷ Várnai 1984: 470–471. Az 1856. július 21-i akadémiai jegyzőkönyvet lásd Uo. 471–472.

⁴⁸ Szénfy Gusztáv Arany Jánoshoz, Nyíregyháza, 1858. november 11. Arany 2004: 244.

⁴⁹ Arany János Szénfy Gusztávhoz, Nagykőrös, 1859. január 8. Arany 2004: 266. (A levél elveszett, de a küldött két dal kottája fennmaradt. Arany elveszett válaszlevelére vonatkozóan lásd a jegyzeteket a 806. oldalon.)

⁵⁰ Koszorú 1863. március 1., 213. A hat dal a következő: 1. *Felleg borult az erdőre*, 2. *Jaj, Istenem, jaj, Istenem be félek!* 3. *Jó ideje annak, hogy én bujdosom*, 4. *Mátra hegye vad virágos tövénél*, 5. *Alig jöttél, itt hagysz már engemet*, 6. *Furán néz ki az én pörge kalapom*. A szövegíró Tóth Kálmán. A művek így jelentek meg: *Hat népdal Tóth Kálmán költeményeire* (1. *Felleg borul az erdőre* [zenei anyaga nem azonos ugyanennek a versszövegnek

Bartalus a Koszorú 1864-es évfolyama első számában az előző év zenei eseményeiről, új művekről szóló beszámolójában a következőt írja: „1863 [...] egy szép dalkölteménnyel gazdagította irodalmunkat Mosonyi: »Leteszem a lantot« című dalával [...] Mosonyi most sokkal komolyabban vette kezébe ama lantot, s oly dalt írt, milyen eddig a magyar irodalomban nem volt. – Kár, hogy a költemény nem zenére való [ezt talán úgy érthetjük, hogy bárki által nem megzenésíthető, nem könnyű, nem népdalszerű], s e miatt némely észrevételre adhat alkalmat.”⁵¹

A művet 1865-ös bemutatkozó hangversenyén elénekelt az újonnan megalakult pest-budai dalárda. Az eseményről Arany lapjában olvashatunk tudósítást: a dalárda „vasárnap tartá dalestélyét, a városi vígadó kisebb termében, mely alig volt képes a nagyszámu közönséget befogadni.” Zimay László egy kórusműve után „A következő mű Mosonyinak Arany »Leteszem a lantot« című költeményére írt magándala volt, mely mind compositióra, mind költői inventióra nézve egyike a leggyönyörűbb zeneballadának. Mintha egy középkori hegedőst hallottunk volna, bánattal a szíven, panasszal az ajkon.” – írta az „i. r.” monogrammal jelzett személy.⁵² A hangverseny végén vidám lakomát tartottak, ahol tósztokat mondtak az előadókra és a zeneszerzőre. Vajon ott volt-e Arany János azon az esten? Hallotta-e versét Mosonyi megzenésítésében a dalárda bemutatkozó hangversenyén? A költő jelenlétéről, s hogy rá is emelték volna poharukat, nincs szó a beszámolóban.

Talán Reményi Edét sem hallotta játszani, akihez pedig 1859-ben verset írt, s akiről számos tudósítást közölt lapjaiban, melyek beszámoltak a hegedűművész hazai és külföldi útjairól, koncertjei helyszínéről, valamint a művész által kezdeményezett, Petőfi szobor felállítására történő gyűjtéséről. Arany 1862-ben arról írt, hogy Kiskőrösön felállították Petőfi mellszobrát: a Sós-kútról való emlékkő „csinosan készült s fehér kőből faragott” szobor szerény helyi emlék, „azért reá csak Kis-Kőrösön és vidékén gyűjtöttek”. Ezután rátér a Reményi által kezdeményezett országos gyűjtésre, s nem hallgatja el, hogy kissé elkapkodott egyéni kezdeményezésről van szó. „Mi ugyan elsieltet dolognak tartjuk az egészet, de ha már megindult, ohajtottuk volna egy választmány megalakulását.” Később – lehetséges, hogy e véleménye hatására – Reményi vezetésével

---

a Füredi Mihály-féle megzenésítésével, amely Mosonyi Mihály zongorakíséretével jelent meg: 25 magyar népdal, Rózsavölgyi, Pest, 1862.]; II. *Jaj Istenem!*; III. *Jó ideje annak*; IV. *Mátra hegye*; V. *Alig jöttél, itt hagysz már*; VI. *Furán néz ki*), megjelent: 1863. Rózsavölgyi, Pest.

⁵¹ Koszorú 1864. január 3. I. 1. szám, 19. A mű megjelent 1863-ban Rózsavölgyinél, a Zenészeti Lapok 9. mellékleteként. Lásd Mona 1989: 204. 1764-es tétel.

⁵² Koszorú 1865. március 26. 13. szám, 306–307.

megalakult egy választmány, Arany pedig rendszeresen tudósított a kezdeményezés alakulásáról, a pénzüsszeg gyarapodásáról, Reményinek a szoborra gyűjtés céljából tartott koncertútjairól.⁵³

Arany, mint népköltészeti munkák ismertetője

Fontosak számunkra Arany könyvismertetései, hozzászólásai, kiegészítései zenei, népzenei illetve általánosabb néprajzi vonatkozásban. Lapjának szerkesztése alatt, 1863-ban jelent meg Kriza János székely népköltési gyűjteménye, melyből a szerző küldött egy példányt a Kisfaludy Társaságnak. A Koszorú tájékoztatja olvasóit a Kisfaludy Társaság október 29-i üléséről, ahol bejelentették a beérkezett adományokat. Azok közt volt „A »Vadrózsák« egy példánya Kriza János tagtól”. Az adományért nyilvános köszönetet mondtak.⁵⁴

Arany tudunkkal elsőként ismertetett lapjában rutén népköltési gyűjteményt, melynek kiadása Erdélyi János érdeme. „Magyar–orosz Népdalok. Gyűjté, s forditá Lehoczky Tivadar. Kiadja Erdélyi János Sárospatak. [...] Hazánk egyik legféltreesebb, legelkülönbtebb szögletében meglepedett népfaj szellemi világába vezet be” a kötet – írja. „Ezek az oroszok vagy rutének, kik Máramaros, Bereg, Ugocsa, Zemplén megyék hegyei közt elvonulva, csendes, kedélyes, igénytelen életet élnek [...] E népfajnak még semmi szellemi teremtménye nem volt a magyar irodalomban bemutatva, pedig hogy ép észjárásuk van, hogy eszmefuttatásukban sok az elevenesség, frissesség, tréfa”, azt a gyűjtemény jól mutatja. Kitér itt az orosz népre, „– a nagy Oroszbirodalom lakóit értve – melyet másfél évtizedje oly durva, állati nyersességben kellett nekünk magyaroknak közelebből megismernünk...” Bemutat néhány verset, majd ismerteti a lakodalmi szokásokat. Hozzáfüzi: „A lakodalmi szokások általában minden keresztyén népnél a legjellemzőbbek [...] mindenütt nagy ünnepélylyel hajtják végre e szertartást, s a népnek legtöbb egyéni sajátsága – mely más nemzetekéitől elüt – nyilvánul azokban. A ruthén népnek is sok oly sajátos szertartásával találkozunk itt, mely a környező népfajok, a magyarok-, oláhokétól egészen különbözik.”⁵⁵

Részletes leírásában mindenütt szó van az ének és a zene szerepéről, a rituáléban betöltött helyéről, idejéről. A munkát, kiadást dicsérő szavai mellett kritikai megjegyzése is van. „Az egész összeállítás ügyes és kerekded [...]. Hanem a fordítás ellen van némi kifogásunk. A vers technikájára nagyon keveset adott a fordító, mind egy nála: ha

⁵³ Szépirodalmi Figyelő 1862. augusztus 21. I. 16. szám, 255. Az 1882. október 15-én Budapesten leleplezett szoborra gyűjtésről lásd Reményi 1882.

⁵⁴ Koszorú 1863. november 8. II. 19. szám, 458.

⁵⁵ Koszorú 1864. október 23. II. 17. szám, 404.

könnyen jön a rím tesz, ha nem, elhagyja. Igaz, hogy ez talán a nép eredeti teremtményeinek hanyagságához teszi hasonlónak a dalokat, csak hogy itt sok olyat is találunk, mit a nép fülérzéke semmi esetre el nem fogadna rimnek, s meg nem szenvedne úgy, a hogy van. S ezen – a népnél elnézhető – hanyagság mellett nagyon különösen tűnik föl, midőn egy-egy, csak irodalmi, a nép által nem használt, nem ismert kifejezés vagy szó vegyül az egyszerű szövegbe, sőt gyakran olyan is, melynek még az irodalomban is kétes használata, vagy egyáltalán teljesen új, soha nem hallott pl. az éneklész szó. Az ilyenektől az egyszerű gondolatok átültetésénél jó lett volna tartózkodni.”⁵⁶

A nép zenei terminológiáinak ismerője, nyelvi újítoja

Tanulmányaiban is pontosít zenei kifejezéseket, műfaji megnevezéseket, s lapjaiban is helyet ad zenei terminológiai kérdések tisztázásának. Világosan elkülöníti egymástól például a népi szóhasználat alapján a dalt és éneket. „A dal a megindult kedélynek költői megnyilatkozása. Tárgyai: az élet örömei és bánatai [...]. A dal, ha egyszerű népi nyelven keletkezik, s nép ajkán forog: népdalnak mondatik. Ezek közt szinte sok szép van. Az ének hangulatára nézve hasonlít a dalhoz, de különbözik tárgyban, mert ennek tárgya a buzgó szív ömledése Istenhez.”⁵⁷

1864-ben a Zenészeti Lapok zenei terminológiai kérdést vetett fel az ütemekkel, azok szimmetrikus és aszimmetrikus, negyed illetve nyolcad alapmozgása elnevezésével, illetve az ütemen belüli számozás mikéntjével kapcsolatban. A korszakon belül a (hangszert tanító) zenetanárok elsősorban német anyanyelvű zenészek voltak, akik saját nyelvükön, és nem magyarul számolták az ütemegységeket. Az egy szótagúnál hosszabb magyar számnevek ütemen belüli egytagúvá módosítását, „elharapását” javasolja a lap munkatársa (közte a kilenc-, tizenegy-, tizenkettőt). Indoka: a német mesterek németül számolnak, s ez utóbbi szavak a német nyelvben egytagúak. Ehhez Arany jegyzetét fűz, s megkérdi: „Az olaszok is? Undici, dodici.”⁵⁸ A Zenészeti Lapok javaslattevő íróját ízekre szedő, Bartalus István által írt cikkhez hozzászólt Fogarasi János, aki lényegében csak a $\frac{3}{4}$ -es és $\frac{6}{4}$ -es illetve $\frac{3}{8}$ -os ütemek negyed mérőütése magyar megnevezése körüli vitába kapcsolódott be. Mint írja: „Hét mesterem közt csak egy, a legelső vala magyar: t.i. egy cigány (új magyar). Czigányaink – legalább az én koromban – semmiféle nyelven nem számláltak. Ők csak érzésük után követik az üteny szabályait is. Többi hat mesterem közt is kettő szláv eredetű volt ugyan: Paulicska (Kézsmárkon) és Taborszky (Pesten),

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Arany 1962b: 556–557.

⁵⁸ Koszorú 1864. október 30. II. 18. szám, 429.

de ők is németül beszéltek s németül számláltak (maguk is úgy tanulván) [...]”⁵⁹ Fogarasi a korszakban használatos üteny szót használja. Arany ezzel szemben máig hatóan megújítja a szót. A *magyar nemzeti versidomról* című tanulmányában az egyik közmondásnál használt ütem szóhoz jegyzetet fűz: „Ütenynek nevezték a taktust, kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít, Én az ütem szót helyesbnek gondoltam. A. J.”⁶⁰

Bartalusnak több alkalommal – így az ütemszámláláskor is – vitája támad Zimay Lászlóval, a Zenészeti Lapok munkatársával. Zimay a hosszúra nyúlt vitában végül azzal érvelt, hogy véleményében őt a Zenészeti Lapok támogatja, amire Bartalus hevesen így reagált: „engem viszont a Koszoru szerkesztősége támogat (tehát Arany titkon nagy zeneértő) [...]” Arany csillagot tesz a cikk címéhez, és elunva a vitát, jegyzetben közli: „Részünkről e vitát ezzel befejezettnek nyilatkoztatjuk. Szerk.”⁶¹

Úton az összehasonlító zenetudomány felé

E vitában részben a Bartalus által megzenésített, Mosonyi Mihály által kritizált és a népi eredetet vitató, Zimay által pedig rossznak mondott *Finn dalok* című Bartalus kompozícióról van szó. Bartalus Collan és Lagi helsingforsi gyűjteményén alapuló finn dalainak létrejötté valószínűleg összefügg Arany hatásával. Attól „Nem választható el, azért sem, mert éppen Arany – már a Koszorút megelőző Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamától – számos finn vonatkozású tanulmányt közölt [...]. Talán ez irányította Bartalus figyelmét Collan finn zenetudós népdalgyűjteményére éppen az 1860-as évek elején.” – írja Sz. Farkas Márta.⁶²

Arany figyelemmel követte lapja munkatársainak egyéb, a lapon kívüli munkáit is. Így ő az, aki felhívta a figyelmet Bartalusnak a Budapesti Szemlében megjelent alábbi munkájára: „A magyar zene története. Első közlemény Bartalus Istvántól.” „Bartalus e cikke, mint a szerkesztő [Csengery Antal, a Budapesti Szemle szerkesztője] megjegyzi, elseje azon érdekes cikksorozatnak, melynek főadata megírni a magyar zene történetét.” Arany jelzi: „Bartalus abból indul ki, hogy alapjában ősi zenénk olyanforma lehetett, mint azoké a népeké, melyekkel ugyanazon éghajlat alatt, hasonló természeti benyomások közepett, egyforma életmód mellett, a műveltség ugyanazon fokán találkozunk, mint azoké a népeké, melyek közt nemzetünk legősibb történetei szükségképp lefolytak [...]”

⁵⁹ Fogarasi 1864: 525.

⁶⁰ Arany 1962a: 224. A saját tapasztalatából kialakított „egy, két hárm”, illetve „egyes, kettős, hármás” javaslat közül az első egy, két hár’ formában, míg a nyolcadok mozgását is figyelembe vevő második egyet, kettőt, hármat’ formában lényegében máig él.

⁶¹ Bartalus 1864.

⁶² Sz. Farkas 1976: 62–63.

Amikről szól: hun, mongol költészet és zene, „bővebben tárgyalja a finn és török zenét s itt nem csak pusztá adatokra, hanem zeneszerzeményekre támaszkodhatván, összehasonlitja mind a kettőt a magyar zenével s némi rokonságot állapít meg. A szövegbe számos török és finn dallam van nyomva. Tudtunkra az összehasonlító zenészet terén ez nálunk első kísérlet s már csak e szempontból is megérdemli zenetudósaink figyelmét. A finn dalok mind népdalok [...] Bartalus nem csak a dallamokat közli, hanem magokat a költeményeket is Hunfalvy szabad fordítása szerint.”⁶³

Egyet kiválaszt ezek közül, s áttér a vers helytelen fordításának bemutatására. A pontosabb értelmezéshez Kriza *Vadrózsák* gyűjteményéből idézi az adott részletek megfelelőit, melyet behatóan tanulmányozott alig egy évvel korábbi megjelenése óta. A finn és a Kriza által feljegyzett balladák tematikai rokonságát további skót balladával támasztja alá. „Melyik nép vette a másiktól? Hol rejlik e találkozás oka? A rokonságban, átszívargásban vagy a népköltészet egységében-e? Ki fogja szabatosan meghatározni?” – kérdezi.⁶⁴

Arany János az első, aki ebben a korban először használja az „összehasonlító zenészet” kifejezést – ami alatt lényegében zenetudományi tevékenységet ért. A „Der vergleichende Musikwissenschaft” Helmholz, Ellis és Edison fellépése után, a berlini népzene-tudományi iskola megalapítását követően, C. Stumpf, E. von Hornbostel és O. Abraham munkásságával a 19. század végén jött létre, s a 20. század elejére erősödött meg elfogadott kutatási módszerként.⁶⁵

Arany zenéhez való viszonyának, népzenei szemléletmódjának összegzése

Az eddig elmondottak talán igazolják, hogy Arany János és a zene – Arany fiatalkorára utaló kifejezéssel a „hangzó művészet” – viszonya sokoldalú, s összetettebb annál, mint amit népdalgyűjteménye és saját dalai, továbbá a népdalszövegeket felhasználó verstani, ritmikai elemzései alapján számos kutató érdeméből eddig megismerhettünk.

Arany zenével való kapcsolatát tömören az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. Ismerte saját szülőföldjének, valamint saját fiatalkorának szűkebb nép- és tágabb közzenéjét.
2. Ezeket megőrizte emlékezetében, valamint tudatosan elkülönítette funkciójuk, műfajuk és társadalmi használatuk szerint.

⁶³ Koszorú 1864. május 15. I. 20. szám, 476.

⁶⁴ Uo. 477.

⁶⁵ Rajeczky 1986: 5, 10–12.; Simon 2000.

3. Képes volt kottában rögzítésükre évtizedekkel később, amikor a dalok egy része már elfelejtődött.
4. Képességgel bírt saját dallamok komponálására.
5. Hangszeren is tudott játszani, ismerte a falusi hangszereket és használatukat.
6. Költőként, különösen erős nyelvi ismeretének köszönhetően példái közt számos általa fel nem jegyzett, le nem kottázott népdalszöveg is szerepel. Ezek egy része jellegzetesen kései 18., korai 19. századi vers, melyhez könnyen társíthatók dallamok (*A garat, a garat üresen jár, Szeretnék szántani*). Más részük a tágabb időhatáron belüli kortárs költők megzenésített versei (Csokonai, Czuczor, Petőfi), melyeknek ismert, kevésbé variatív a dallama. További részük a 20. századi gyűjtések alapján régi dallamstílusokhoz kapcsolódik, különböző dallamtípusokkal (például *Lóra csikós, lóra; Árva vagyok, árva; Nem anyától lettél; Arany ezüstér stb.*).
7. Arany János lapszerkesztőként teret engedett minden műfajnak, a régebbi és a kortársi magas kultúrájú európai műzenéről szóló beszámolóknak.
8. Különösen fontos, hogy számos, itt nem említett írás megjelentetésével, valamint saját írásaival tágította az addigi szűk ösvényt a néprajz- és a népzene-tudomány, illetve a történeti szemléletű zenetudomány irányába. Népzenei szemléletmódja az egységben látásban, a vers és dallam összetartozásában, a dalnak a szokáskeretben való elhelyezkedése felismerésében és másokkal felismertetésében foglalható össze.
9. Elsőként használta az összehasonlító zenetudomány kifejezést, mely jól rávilágít messzire látó, előremutató gondolkodására.
10. Pestre költözése előtt jelenik meg Liszt Ferencnek a magyar kortársakat alaposan felkavaró, a cigányok és a magyar zene kapcsolatáról írott hírhedt könyve.⁶⁶ E mű éppen Arany lapjainak szerkesztése idején ért el nagy sajtóvisszhangot, s nem ért véget 1860-ban az őt személyesen ismerő, lapjának is dolgozó Brassai Sámuel válaszával.⁶⁷ Érdekes módon azonban e műről nem esett szó lapjaiban.

Nem tudunk róla, hogy járt volna operaelőadásokra, koncertekre. Ez azonban nem érdeklődésének hiányát jelenti. Levelei, nyilatkozatai és életrajzának ismerete bőven magyarázatot adnak visszahúzódnására. Kodály Zoltán egy datálatlan feljegyzésében a 19. század első felének legáltalánosabb nótatípusaira, Arany ifjúkori, sok német alapú zenei benyomására utalva más magyarázatot is adott: „Arany nem tudott szabadulni attól a néhány rossz, ízléstelen dallamtól, ami zsenge korában [áthúzva: beléje vertek] megütötte fülét. Micsoda más, termékeny hatással lett volna rá, ha ezek helyett (ha már idegent), Mozart, Beethoven dallamaiból véstek volna bele. Csak így érthető, hogy bár

⁶⁶ Liszt 1859.

⁶⁷ Brassai 1860.

a szükséges alapja a zenei felfogó készségnek megvolt benne, nem volt vágya, szomja későbbi életében magasabb zenére. Pesti élete jóformán zenétlenül folyt le. Nincs adat rá, hogy csak egyszer is Operában lett volna, hangversenyre ment volna. Így ő, aki irodalomban naponta a legnagyobbakkal társalkodott, zenében megmaradt a művészet előtornácában [...]”⁶⁸ Versei,⁶⁹ írásai ugyanakkor ma is megérdemlik figyelmünket, zenei szempontból is.

Források

MTA BTK Népzenei Archívum AP 9004-a-d2, Mg. 3150. <http://www.zti.hu/Adatbazisok/db.zti.hu/publikálnépzeneifelveletek>

Arany 1952: ARANY János *népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952.

Arany 1962a: ARANY János, *A magyar nemzeti vers-idomról* = ARANY János *Összes Művei, X: Prózai művek 1*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962, 218–258.

Arany 1962b: ARANY János, *Széptani jegyzetek* = ARANY János *Összes Művei, X: Prózai művek 1*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962, 532–565.

Arany 2004: ARANY János *Összes művei, XVII: Levelezés 3, (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas Kiadó, 2004.

Arany 2011: ARANY János *népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, hasonmás kiad. Bp., Kodály Archívum – Argumentum Kiadó, 2011.

Bartalus 1863: BARTALUS István, *Egy pillantás zeneügyeinkre*, Koszorú, Szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap, szerk. Arany János, 1. évf. 1. szám, 1863. január 4. 18–20.

---

⁶⁸ Kodály 1993: 145.

⁶⁹ *Kondorosi csárda mellett* verséhez Festetics Leó tett dallamot, mely változtatással ugyan, de hamar utat talált a néphez. Kerényi 1961: 215. (66. sz., jegyzetek). A dallam *Nincs szebb madár a fecskénél* szöveggel lakodalmi marsként is használatos volt. Kiss 1956. 81. sz.

Bartalus 1864: BARTALUS István, *A Zenészeti Lapoknak. Utóirat az egy, még megy, de már sok történetéhez*, Koszorú, 2. évf. 2. félév, 20. szám, 1864. november 13. 476.

Bartalus 1884: BARTALUS István, *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire, énekekre és önálló zongorára feldolgozta* BARTALUS István, Bp., Révai testvérek, 1884.

Brassai 1860: BRASSAI Sámuel, *Magyar- vagy Czigányzene? Elmfuttatás Liszt Ferencz „Czigányokról” írt könyve felett*, Kolozsvár, Ev. Reform. Főtanoda ny., 1860.

Fogarasi 1864: FOGARASI János, *Az ütenyrészek magyar számlálásáról*, Koszorú, 2. évf. 22. szám, 1864. november 27., 525–526.

Kiss 1956: *A Magyar Népzene Tára, 3/B: Lakodalom*, s. a. r. Kiss Lajos, Bp., Zeneműkiadó, 1956.

Liszt 1859: LISZT, Franz, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, Paris, Bourdillat, 1859.

Koszorú, Szépirodalmi Figyelő

Hivatkozott irodalom

Dercze 1933: DERCZE Lajos, *Arany János és Debrecen*, Debrecen, Bertók Lajos kiadása, 1933.

Dezső 2008: DEZSŐ Kinga, *Arany János és a zene: Arany János A magyar nemzeti vers-idomról című tanulmányának zenei hatástörténete*, Szkhonion, 2008, 1. 17–26.

Sz. Farkas 1976: SZ. FARKAS Márta, *Bartalus István*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976 (A múlt magyar tudósai).

Gergely 1957: GERGELY Pál, *Arany János és az Akadémia*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957 (Irodalomtörténeti Füzetek, 11).

Gyulai 1952: GYULAI Ágost, *Arany János népdalgyűjteménye = Arany János népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952, 15–21.

- Hubay 1927: HUBAY Jenő, *A Magyar Tudományos Akadémia hatása zeneművészetünk fejlődésére*, Budapesti Szemle, 1927, 207. köt. 599. sz. 40–65.
- Kerényi 1961: *Népies dalok*, szerk. KERÉNYI György, Bp., 1961 (Népzenei Könyvtár, 3).
- Kodály 1952: KODÁLY Zoltán, *A gyűjtemény jelentősége = Arany János népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952, 9–11.
- Kodály 1991: KODÁLY Zoltán, *Közélet, vallomások, zeneélet = KODÁLY Zoltán Hátrahagyott Írásai*, vál., s. a. r. VARGYAS Lajos, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.
- Kodály 1993: KODÁLY Zoltán, *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers = KODÁLY Zoltán Hátrahagyott Írásai*, vál., s. a. r. VARGYAS Lajos, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.
- Mona 1989: MONA Ilona, *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867*, Bp., MTA ZTI, 1989 (Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez, 11).
- Rajeczky 1981: RAJECZKY Benjamin, *Népzene [szócikk] = Magyar Néprajzi Lexikon IV*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 27–30.
- Rajeczky 1986: RAJECZKY Benjamin, *A népzene kutatás története*, Bp., OKK Módszertani Intézet, 1986.
- Reményi 1882: REMÉNYI Károly, *A Petőfi-szobor története*, A Koszorú, A Petőfi-Társaság havi közlönye, VIII, Bp., Aigner Lajos kiadása, 1882, 325–343.
- Rudas 2004: RUDAS Márta, *Kodály és Arany = Az Idő rostájában: Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, I, szerk. DOMOKOS Mária, MIKOS Éva, Bp., L'Harmattan, 2004, 367–391.
- Sárosi 1967: SÁROSI Bálint, *Die Volksmusikinstrumente Ungarns: Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, I/ I, Leipzig, Deutscher Verlag für Musik, 1967.
- Sárosi 1977: SÁROSI Bálint, *Angaben über die instrumentale Volksmusik Ungarns in den Gedichten von József Gvadányi und János Arany = Studia instrumentorum musicae popularis 5*, hrsg. E. STOCKMANN, E. EMSHEIMER, Stockholm, Musikhistoriska museet, 1977, 114–120.

- Sárosi 1980: SÁROSI Bálint, *Arany János és a népzene = Arany János ma*, szerk. MEZEY József, Bp., Tankönyvkiadó, 1980, 66–73.
- Simon 2000: SIMON, Artur, *Einleitung/Introduction = Das Berliner Phonogramm-Archiv 1900–2000, Sammlungen der traditionellen Musik der Welt – The Berlin Phonogramm-Archiv 1900–2000, Collections of Traditional Music of the World*, ed. SIMON, Artur, Berlin, Verlag für Wissenschaften und Bildung, Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, 2000, 13–16.
- Sonkoly 1940: SONKOLY István, *Arany János és a zene*, klny. a Nagykőrösi Arany János Társaság 1938–39. évi évkönyvéből, Nagykőrös, 1940, 1–19.
- Szabolcsi 1930: SZABOLCSI Bence, *A 18. század magyar kollégiumi zenéje*, Bp., 1930 (Magyar Zenei Dolgozatok, 8).
- Szabolcsi 1972: SZABOLCSI Bence, *Arany János népdalgyűjteménye = Vers és dallam: Tanulmányok a magyar irodalom köréből*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972², 175–179.
- Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése = *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV*, s. a. r., szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, 2001.
- Tallián 2015: TALLIÁN Tibor, „Csak ami nincs, annak van bokra.” Szénfy Gusztáv Elméleti és gyakorlati magyar zenekönyve = *Tény és fikció – Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*. szerk. LAJTAI Mátyás, VARGA Bálint, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből, 1).
- Tari 1990: *Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteménye 1800*, közread. TARI Lujza, Bp., MTA ZTI, 1990 (Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez, 12).
- Tari 1993: TARI Lujza, *Kéziratos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében*, kandidátusi értekezés, Bp., 1993.
- Tari 1997: TARI Lujza, *Beiträge zur Entstehung des Volksliedbegriffes und zum deutschen Material ungarischer Notenhandschriften vom Anfang des 19. Jahrhunderts = Festschrift Walter Wiora*, hrsg. Christoph-Hellmut MAHLING, Ruth SEIBERTS, Tutzing, Hans Schneider Verlag, 1997, 492–536.

- Tari 1998: TARI Lujza, „Külömbb féle magyar Nóták...” a 19. század elejéről. – *Allerlei ungarische Melodien von Beginn des 19. Jahrhunderts*, Bp., Balassi Kiadó, 1998.
- Tari 2001: TARI Lujza, Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója, Bp., Balassi Kiadó, 2001.
- Tari 2005a: TARI Lujza, Derzsi Gábor kottás gyűjteménye 1876-ból = *Mindenes Gyűjtemény I–II: Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005 (*Artes Populares*, 21). 107–126.
- Tari 2005b: TARI Lujza, Kisfaludy Károly korának zenéje verseinek kortárs megzenésítései alapján, Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2005 (*Arrabona Múzeumi Közlemények*, 43. 2), 85–111.
- Tari 2009: TARI Lujza, Bartha Dénes, a 18–19. század magyar zenéjének kutatója, *Magyar Zene*, 2009, XLVII/ 2., 193–210.
- Tari 2011: TARI Lujza, „Írok, componálok..., de mindent csak Manuscriptumba”: Pálóczi Horváth Ádám „örökkévalóságra való” dalai = *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, Bp., Reciti, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2011, 367–382. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>
- Tari 2012: TARI Lujza, „Jön a’ Francz nagy lépésekkel”: A Napóleon elleni nemesi felkelés zenei emlékei = *Franciák Magyarországon, 1809*, szerk. BANA József, KATONA Csaba, Bp.–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány, 2012, II, 245–260.
- Tari 2013: TARI Lujza „Koltói csárdás” – Liszt Ferenc magyar rapszódiai és a népzene = *Zenei művelődésünk a változó régióban: A VII. Hungarológiai Kongresszus Zenetudományi Szekciójának előadásai*, szerk. ANGI István, CSÁKÁNY Csilla, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, 96–121.
- Tari 2014: TARI Lujza, Szövegösszevonás és tiszta szövegközlés a Nép dalok és Mondákban = *Doromb: Közköltészeti Tanulmányok, III*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., Reciti, 2014, 385–420.
- Tari 2015: TARI Lujza, Gaal Miklós Holmi Világi Enekek című versgyűjteménye (1810) zenei szemmel = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok, IV*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., Reciti, 2015, 219–249.

- Tari 2016: TARI Lujza, Mátray Gábor, *a népzene kutató = Zenetudományi dolgozatok 2013–2014: Jubileumi kötet a Zenetudományi Intézet 40 éves fennállása alkalmából*, szerk. Kiss Gábor, Bp., MTA BTK ZTI, 2016, 385–437.
- Tari 2017: TARI Lujza, *Multipart Phenomena in Hungarian Folk Music Regarding the Instrumentation and Instrumentalization of Sound = European Voices III: Instrumentation and Instrumentalization of Sound: Local Multipart Music Practices in Europe*, ed. Ardian AHMEDAJA, Böhlau, Vienna, Universität für Musik und Darstellende Kunst, 2017, 223–235.
- Várnai 1984: VÁRNAI Péter, *Egy magyar muzsikusz a reformkorban = MÁTRAY Gábor, A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*, s. a. r. GÁBRY György, Bp., Magvető Kiadó, 1984, 361–548.